

УДК 321.011.5

Вертикальна та горизонтальна субсидіарність

І.В. ДАНИЛЮК

Прикарпатський національний університет ім.В. Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна,
E-mail: IvanDanyluk@gmail.com**Авторське резюме**

У даній статті здійснено спробу проаналізувати принцип субсидіарності в його двох основних вимірах, а саме – вертикальній та горизонтальній, окреслити засади відносин держави та регіонів у межах вертикальної субсидіарності та особливості співпраці державної влади та громадянського суспільства в межах горизонтальної субсидіарності.

Науковці виділяють два типи або два рівні принципу субсидіарності: вертикальну і горизонтальну субсидіарність. Перша, вертикальна субсидіарність, стосується відносин між державою і іншими національними рівнями органів державного управління, таких як регіони та місцеві органи влади. Друга, горизонтальна субсидіарність, стосується відносин між державою і суспільством.

Вертикальна субсидіарність виражається в контексті розподілу адміністративних функцій від більш високих рівнів державної влади до низьких, тобто йдеться про збільшення повноважень місцевого самоврядування. Проте, держава не виключається з системи субсидійних відносин «центр-регіони», держава зобов'язана втрутитися у випадку коли нижчі рівні місцевої влади неспроможні впоратися самостійно досягти поставлених цілей.

Горизонтальна субсидіарність знаходиться у відносинах між владою і свободою, і ґрунтується на припущенні, що турбота про загальне благо і добробут становить спільний інтерес співтовариства, і саме співтовариство здатне самостійно вирішувати проблеми, з якими стикається, та дбати про суспільний добробут. Роль державних органів, відповідно до горизонтальної субсидіарності, направляється на залучення задля надання субсидіарної допомоги, програмування, координацію і, можливо, контролю.

Ключові слова: субсидіарність, горизонтальна субсидіарність, вертикальна субсидіарність, держава, влада, адміністрація, громадянин, громадянське суспільство.

Vertical and horizontal subsidiarity

I.V. DANILUK

Vasyl Stefanyk subcarpathian national university, Ivano-Frankovsk, Ukraine,
E-mail: IvanDanyluk@gmail.com**Abstract**

This article makes an attempt to analyze the principle of subsidiarity in its two main manifestations, namely vertical and horizontal, to outline the principles of relations between the state and regions within the vertical subsidiarity, and features a collaboration of the government and civil society within the horizontal subsidiarity.

Scientists identify two types, or two levels of the subsidiarity principle: vertical subsidiarity and horizontal subsidiarity. First, vertical subsidiarity (or territorial) concerning relations between the state and other levels of subnational government, such as regions and local authorities; second, horizontal subsidiarity (or functional) concerns the relationship between state and citizen (and civil society).

Vertical subsidiarity expressed in the context of the distribution of administrative responsibilities to the appropriate higher level lower levels relative to the state structure, ie giving more powers to local government. However, state intervention has subsidiary-lower action against local authorities in cases of insolvency last cope on their own, ie higher organisms intervene only if the duties are less authority is insufficient to achieve the goals.

Horizontal subsidiarity is within the relationship between power and freedom, and is based on the assumption that the concern for the common good and the needs of common interest community, able to solve community members (as individuals and citizens' associations) and role of government, in accordance horizontal subsidiarity comes to attracting features subsidiarity assistance, programming, coordination and possibly control.

Keywords: subsidiarity, horizontal subsidiarity, vertical subsidiarity, state, government, administration, citizens, civil society.

Постановка проблеми. Сьогодні принцип субсидіарності все більше утверджується в різних сферах суспільних відносин, так принцип субсидіарності був офіційно встановлений у

Маастрихтському договорі, який заснував Європейське співтовариство. На даному етапі здійснюються спроби втілити принцип субсидіарності в національне законодавство з метою

© І.В. Данилюк, 2016

вирішення Східної кризи, що може бути новим кроком назустріч Європейській практиці місцевого самоврядування.

В основі принципу субсидіарності – ідея вчасної і відповідальної допомоги, яка реалізується у відносинах. У політико-адміністративному контексті субсидіарність реалізується за двома напрямками, а саме – відносини між державою та регіонами (вертикальна субсидіарність) та у відносинах між політичною владою та громадянським суспільством (горизонтальна субсидіарність).

Дослідження принципу субсидіарності є важливим для підвищення обізнаності в політичних процесах та зрозуміти під новим кутом свою індивідуальну роль у політичному процесі як управлінцю, так і простому громадянину.

Аналіз досліджень і публікацій. Принцип субсидіарності, в його горизонтальному та вертикальному вимірах, досліджується у працях С. Агоста «La leale collaborazione tra Stato e regioni» [5], Дж. Крепалді «La potestà regolamentare nell'esperienza regionale» [9], у яких автори аналізують особливості відносин та співпраці між державою та регіонами на основі вертикальної субсидіарності та локальної адміністративної влади з місцевим громадянським суспільством на основі горизонтальної субсидіарності. Аналіз перспектив субсидіарності та наслідків, на сучасному етапі, від втілення принципу субсидіарності в відносинах між країнами Європейського Союзу, а також побудови відносин між національними та локальними урядами та громадянським і приватним сектором подає у своїй праці П. Маґарьотті «Dalle nazioni alle regioni» [14]. П. Маґарьотті здійснює компаративний аналіз втілення принципу субсидіарності країнами-учасницями Європейського Союзу, подає спільності та відмінності в національних практиках країн учасниць ЄС.

Перспективи залучення громадян на основі принципу субсидіарності окреслює Д. Болоніно «Le nuove frontiere della cittadinanza sociale» [7] та перспективи залучення волонтерів, активних громадян на місцях, на основі принципу субсидіарності знаходимо у праці А. Лаццаро «Volontariato e pubblica amministrazione» [12]. А про перспективу залучення приватного сектору в адміністративні процеси говорить Дж. Піценеллі «La partecipazione dei privati alle decisioni pubbliche» [17].

Метою принципу субсидіарності є суспільне благо, про вплив субсидіарної практики на суспільний добробут йдеться в працях італійських авторів Л. Барточі «'Bene comune' e governo della 'cosa pubblica'» [6], Л. Гаєта «Sussidiarietà e sicurezza sociale» [10], німецького автора Р. Мінератхата «The fundamental principles of social doctrine. The issue of their interpretation» [15], іспанського А. Квадріо

Курціо «Sussidiarietà e sviluppo» [18] та українського автора В. Єлагіна «Соціальна держава та принцип субсидіарності в системі владних відносин провідних держав світу» [1].

Серед українських авторів досліджують принцип субсидіарності такі науковці, як Т. Панченко «Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку» [3], А. Некряч «Субсидіарність по-українськи» [2] та ін.

Мета дослідження – проаналізувати горизонтальну та вертикальну субсидіарність.

Виклад основного матеріалу. Внутрішня формальна логіка принципу субсидіарності зводиться до двох рівнів субсидіарності, а саме вертикальної та горизонтальної субсидіарності. Перша, вертикальна субсидіарність (або територіальна), стосується відносин між державою та іншими рівнями субнаціональних урядів, таких як регіони і місцеві органи влади; друга, горизонтальна субсидіарність (або функціональна), стосується відносин між державою і громадянином (та громадянським суспільством).

У вертикальному вимірі принцип субсидіарності визначає модель розподілу повноважень і відносин між різними рівнями влади, тобто між центральним урядом і місцевими органами влади, та окреслює умови, за яких вищі органи влади можуть втручатися у справи нижчих органів влади. Територіальна субсидіарність визнає межі втручання центральної влади та повноваження місцевих адміністрацій у спосіб, що повноваження передаються ближче до громади, в той час як «ініціатива вищого рівня призначена тільки в якості допоміжної» [6, с. 165].

Вертикальна субсидіарність, передбачає передачу функцій органам місцевого самоврядування, які можуть бути виконані на локальному рівні, де місцева влада знає краще свої проблеми і потреби [9, с. 182].

У свою чергу, центральні органи влади мають право та обов'язок втрутитися у випадку, коли дії або функції, які були доручені нижчому рівню, не можуть бути виконані владою даного рівня [17, с. 28], або у випадках, коли є загроза соціальній стабільності (випадки за яких дії або бездіяльність місцевої влади можуть порушити соціальну стабільність чи загрожувати національній безпеці).

Тому у процесі здійснення влади принцип територіальної субсидіарності діє за подвійною логікою: «з одного боку, законна влада втручається, коли розв'язання проблеми не може бути досягнуте [краще] на низу; з іншого боку, гарантує повноваження нижньої влади, де втручання вищого органу не може гарантувати кращі результати» [18, с. 34].

У такий спосіб вертикальна субсидіарність гарантує пріоритет нижчого рівня влади у відносинах з вищим рівнем влади [3, с. 62]. Іншими словами, це гарантія незалежності міс-

цевого самоврядування, центральний уряд втручається зі своїми ресурсами для вирішення проблеми, які місцеві рівні влади не в змозі вирішити.

Для реалізації місцевого самоврядування принцип вертикальної субсидіарності вимагає, що місцевій владі повинні бути залишені не тільки юридичні повноваження, але також фінансові та адміністративні засоби, необхідні для організації та практичного здійснення цих повноважень [11, с. 142]. Передача місцевим органам ресурсів і влади означає також передачу обов'язків та розподіл відповідальності [15, с. 53].

Вертикальний принцип субсидіарності може бути втілений за умови, що організація суспільства повинна бути спрямована на наближення населення до владних структур, з залученням центральної влади тільки тоді, коли це необхідно (коли місцева влада не може вирішити проблему власними ресурсами або у випадку небезпеки) [16, с. 8].

Вертикальна концепція субсидіарності робить можливим виконання подвійної соціальної функції, відповідно до якої, з однієї сторони, ієрархічна структура верхнього рівня підтримує структури нижчого рівня, тому що вони здатні реалізувати загальне благо окремого громадянина найкращим способом; та з іншої, їх захисної ролі, відповідно до якої не допускається, так як це не є необхідним і функціональним, втручання вищого рівня у справи до нижчого рівня, якщо останній має здатність забезпечити в автономному режимі власні потреби, а також потреби громадян, яких представляє.

Тому важливо відзначити, що субсидіарність не є принципом поділу влади, а принцип регулювання здійснення повноважень [15, с. 54].

Принцип субсидіарності в її горизонтальному вимірі вказує на відносини між державою і громадянським суспільством, між публічним і приватним сектором, заохочуючи громадянське суспільство до самоорганізації і намагається залучити до співпраці приватні ініціативи для вирішення спільних проблем [6, с. 165]. Горизонтальна субсидіарність стосується відносин між адміністративною владою та громадянами і їх об'єднаннями, з ідейною умовою надати право простим громадянам та їх об'єднанням здійснювати державні функції. Відповідно до передачі повноважень за вертикальною субсидіарністю на нижчий рівень, області, райони, міста, селища і села мають сприяти автономній ініціативі громадян для проведення заходів, що становлять спільний інтерес, тобто йдеться уже про горизонтальну субсидіарність.

Горизонтальна субсидіарність в основі має функціональну співпрацю між владою та суспільством, між владою і людьми, тому вона

регулює відносини між державними та приватними організаціями, між державою та суспільством і його організаціями, між державними та приватними установами і підприємствами, між державою та простими людьми [18, с. 111]. В контексті горизонтальної субсидіарності акцентується увага, що в суспільстві і в економічній сфері держава не має права посягати на індивідуальну свободу та відповідальність. Однак не завжди згадується про те, що держава має надавати підтримку щоразу, коли приватної ініціативи недостатньо для досягнення цілей, необхідних для підтримки людської гідності [18, с. 34].

Горизонтальна субсидіарність проходить в рамках відносин між владою і свободою, і спирається на припущення про те, що турбота про спільні потреби і благо, які становлять спільний інтерес громади, здатні самостійно вирішити члени громади (як окремі особи так і об'єднання громадян), а роль держави та державних органів, відповідно горизонтальної субсидіарності, зводиться до залучення в функції субсидіарної допомоги, програмування, координації та можливо управління [22].

Активні громадяни, застосовуючи принцип субсидіарності, повинні піклуватися про надбання суспільства. Саме активні громадяни є протагоністами у здійсненні нової форми свободи, солідарності та відповідальності, яка має на меті створення як окремих приватних інтересів, які є абсолютно респектабельними і законними, так і загальний інтерес [20, с. 63].

Перед громадянином стоїть завдання діяти відповідно до вимог принципу субсидіарності в його латинському розумінні – *subsudium*, яке вказує на наступні два значення, які мають одну мету, але водночас різні за суттю: бути готовими втрутитися і втрутитися, щоб підтримати.

У процесі втілення принципу субсидіарності в політичному житті мають бути здійснені зміни відносин між урядом та громадянським суспільством (в тому числі і з кожним окремим громадянином) [19, с. 76]. Субсидіарна перспектива передбачає додання типових моделей відносин, як держави та регіонів (у контексті горизонтальної субсидіарності), так і державної влади (чи регіональної влади) та громадянина (в контексті вертикальної субсидіарності).

Обидва виміри субсидіарності представлені, по суті, протилежністю культурних тенденцій розуміння громадянина у політичній діяльності, оскільки і горизонтальна, і вертикальна субсидіарність трактують громадянина як партнера.

Дана перспектива, яка бачить громадянина партнером адміністрації відповідного рівня, покликана також усунути перешкоди, які можуть обмежувати свободу і рівність громадян.

Однак, слід зазначити, що перспектива принципу субсидіарності в процесі реалізації

на практиці зустрічає дві проблеми: з одного боку, це «проблема визначення меж втручання держави та інших державних органів» (вертикальна субсидіарність) [14, с. 173]; а з іншого боку, «субсидіарність покликана визначити розподіл обов'язків між різними рівнями політичної влади та іншими соціальними суб'єктами» (горизонтальна субсидіарність) [14, с. 173].

Вартий уваги і той чинник, що субсидіарність горизонтальна і вертикальна, немислими без соціальної активності, тобто, без участі громадян, адже громадянин є індикатором реалізації принципу субсидіарності.

Однак залишається фактом і те, що застосування цього принципу має високий потенціал для модернізації державного управління в якості активної участі громадян у суспільному житті, що може допомогти поліпшити діяльність державних інститутів, дати кращі відповіді на потреби і задовольнити соціальні права громадян, які Конституція визнає і гарантує. Завдяки реалізації принципу субсидіарності стає можливим дійсно наблизити громадянина до державних інститутів та адміністративних структур.

Висновки. Отже, можемо сказати, що горизонтальна субсидіарність фокусується на відносинах між державою та громадянином (державним і приватним), а вертикальна субсидіарність фокусується на розподілі повноважень між різними рівнями влади в державі. Принцип субсидіарності має дві сфери дій. Перша, горизонтальна будує систему відносин між центром і регіонами. Друга, вертикальна окреслює шляхи і принципи співпраці адміністрації та громадян.

Субсидіарність виражається в контексті розподілу адміністративних обов'язків вищого рівня на відповідні нижчі рівні по відношенню

до державної структури, тобто надання більше повноважень місцевому самоврядуванню (вертикальна субсидіарність) та залученням громадян і громадських ініціатив місцевою владою до діяльності в адміністративній сфері, передачею деяких державних функцій громадським чи приватним організаціям, які вони зможуть виконати краще від адміністративної влади (горизонтальна субсидіарність).

Насамкінець слід відзначити, що демократична держава визнає в Основному Законі місцеву адміністрацію, яка є відповідною потребою здійснення влади на локальному рівні, а також є потребою місцевого суспільства. Відповідно місцева адміністрація це не тільки декларація прав у формальному плані, а конкретні умови, за яких, хто хоче, може здійснювати свої права і брати участь у відповідній діяльності на підтримку суспільного блага. Реалізація суспільного блага вимагає гарантування права здійснення владою нижчого рангу суспільного блага на своєму рівні, в свою чергу, влада вищого рангу зобов'язана захищати, гарантувати, заохочувати та підтримувати всіх акторів що по-різному беруть участь і є частиною спільноти.

Водночас держава має право і обов'язок здійснювати інтервенційно-субсидіарні дії відносно нижчих місцевих органів влади, у випадках неспроможності останніми впоратись самостійно, тобто вищі органи втручаються тільки в разі, якщо виконання обов'язків органом нижчого рівня є недостатнім для досягнення поставлених цілей.

Перспектива подальших досліджень у даному напрямі окреслюється необхідністю визначення особливостей та характеристик принципу субсидіарності, що сприятиме ефективнішому втіленню даного принципу в адміністративну систему України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Єлагін В. Соціальна держава та принцип субсидіарності в системі владних відносин провідних держав світу / В. Єлагін // Актуальні проблеми державного управління. 2009. – № 1. – С. 359-367.
2. Некряч А. Субсидіарність по-українськи: реалії та перспективи (політологічний аналіз) / А. Некряч // Проблеми міжнародних відносин. – 2010. – № 1. – С. 23-37.
3. Панченко Т. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку / Т. Панченко. – Х.: Майдан, 2011. – 365 с.
4. Чабанова К. Принцип субсидіарності в процесі децентралізації влади / К. Чабанова // Державна політика щодо місцевого самоврядування: стан, проблеми та перспективи. – 2014. – № 2. – С. 95-106.
5. Agosta S. La leale collaborazione tra Stato e regioni / S. Agosta. – Milano, Italia: Giuffrè, 2008. – 345 p.
6. Bartocci L. 'Bene comune' e governo della 'cosa pubblica': aziendalizzazione, partecipazione e sussidiarietà nel percorso di rinnovamento della Pubblica Amministrazione italiana / L. Bartocci // Idee e metodi per il bene comune / A cura di P. Grasselli. – Milano, Italia: FrancoAngeli, 2009. – P. 156-169.
7. Bolognino D. Le nuove frontiere della cittadinanza sociale / D. Bolognino // Democrazia partecipativa e nuove prospettive della cittadinanza / A cura di G.C. De Martin, D. Bolognino. – Padova, Italia: CEDAM, 2010. – С. 23-90.
8. Costa P. Sui debiti concettuali del principio di sussidiarietà. Contributo allo studio di un concetto quasi-moderno / P. Costa // Amministrazione in Cammino. – 2012. – P.1-10.
9. Crepaldi G. La potestà regolamentare nell'esperienza regionale / G. Crepaldi. – Milano, Italia: Giuffrè, 2009.
10. Gaeta L. Sussidiarietà e sicurezza sociale: una prospettiva storica dell'approccio «a più livelli» / L. Gaeta // Studi in onore di Remo Martini / A cura di R. Martini. – Milano, Italia: Giuffrè, 2009. – Vol. II. – P. 121-137.
11. Lazzarini G. Etica e scenari di responsabilità sociale / G. Lazzarini. – Milano, Italia: FrancoAngeli, 2006.
12. Lazzaro A. Volontariato e pubblica amministrazione: stato attuale e nuove prospettive / A. Lazzaro. – Milano, Italia: Giuffrè, 2006. – 156 p.
13. Malfer L. Fattore 4. Uno slogan per la sostenibilità del welfare / L. Malfer. – Milano, Italia: Franco Angeli, 2011. – 192 p.
14. Magagnotti P. Dalle nazioni alle regioni: riflessioni sui più recenti documenti politici Europei / P. Magagnotti // Dalle nazioni alle regioni: solidarietà e sussidiarietà per la nuova Europa (argomenti e documenti) / A cura di R. Spiazzi e P. Magagnotti. – Bologna, Italia: Edizioni Studio Domenicano, 1995. – P. 115-364.
15. Minnerath R. The fundamental principles of social doctrine. The issue of their interpretation / R. Minnerath // Pursuing the common good: how solidarity and subsidiarity can work together / Edited by S. Archer Margaret e Pierpaolo Donati. – 2008. – P.45-56.
16. Papa S. La sussidiarietà alla prova: i poteri sostitutivi nel nuovo ordinamento costituzionale / S. Papa. – Milano, Italia: Giuffrè Editore, 2008. – 362 p.
17. Pizzanelli G. La partecipazione dei privati alle decisioni pubbliche. Politiche ambientali e realizzazione delle grandi opere infrastrutturali / G. Pizzanelli. – Milano: Giuffrè Editore, 2010. – 301 p.
18. Quadrio Curzio A. Sussidiarietà e sviluppo: Paradigma per l'Europa e per Italia / A. Quadrio Curzio. – Milano, Italia: Vita e Pensiero, 2002. – 324 p.
19. Röpke W. The Social Crisis of Our Time / W. Röpke. – New Brunswick, USA: Transaction Press, 1992. – 260 p.
20. SàSorondo M. Solidarity and subsidiarity as parts of justice and agepe/charity / M. Sánchez Sorondo // Pursuing the common good: how solidarity and subsidiarity can work together / Edited by Margaret S. Archer e Pierpaolo Donati. – Vatican City: The Pontifical Academy of Social Sciences, 2008. – P.57-74.
21. Savarese P. La sussidiarietà e il bene comune / P. Savarese. – Roma, Italia: Nuova Cultura, 2014. – 162 p.
22. Sirico R.A. Sussidiarietà, società e diritti. Comprensione ed applicazione / R.A. Sirico // Il principio di sussidiarietà: la difesa della persona umana / A cura di R. Sirico e D. Antiseri; Traduzione di F. Felice. – Roma, Italia: Grand Rapids, 2003. – P. 7-42.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016

REFERENCES:

1. Elagin, V., 2009. Sozialna derzava ta prunzup subsudiarnosti v sustemi vladnuh vidnosun providnuh derzav svitu [Welfare state and the principle of subsidiarity in the system of power relations leading countries]. Aktualni problemu derzavnogo upravlinnia 1, 359-367 (in Ukrainian).
2. Nekriach, A., 2010. Subsudiarnost po-ukrainsku: realij ta perspektuvu [Subsidiarity in Ukrainian: reality and]. Problemu miznarodnuh vidnosun 1, 23-37 (in Ukrainian).
3. Panchenko, T., 2011. Prunzup subsudiarnosti u suchasnomu democratichnomu rozvutku [Principle of subsidiarity in modern democratic development]. Majdan, Harkiv (in Ukrainian).
4. Chabanova, K., 2014. Prunzup subsudiarnosti v prozash dezentralizacij vladu [The principle of subsidiarity in the process of decentralization]. Derzavna polituka do mishevogo samovriadvannia: stan, problem ta perspektuvu 2, 95-106 (in Russian).
5. Agosta, S., 2008. La leale collaborazione tra Stato e regioni. Milano, Italia: Giuffrè.
6. Bartocci, L., 2009. 'Bene comune' e governo della 'cosa pubblica': aziendalizzazione, partecipazione e sussidiarietà nel percorso di rinnovamento della Pubblica Amministrazione italiana. Idee e metodi per il bene comune. A cura di P. Grasselli. Milano, Italia: FrancoAngeli, 156-169.
7. Bolognino, D., 2010. Le nuove frontiere della cittadinanza sociale. Democrazia partecipativa e nuove prospettive della cittadinanza. A cura di G. C. De Martin, D. Bolognino. CEDAM, 23-90. Padova, Italia.

8. Costa, P., 2012. Sui debiti concettuali del principio di sussidiarietà. Contributo allo studio di un concetto quasi-moderno. Amministrazione in Cammino, 1-10.
9. Crepaldi, G., 2009. La potestà regolamentare nell'esperienza regionale. Giuffrè, Milano, Italia.
10. Gaeta, L., 2009. Sussidiarietà e sicurezza sociale: una prospettiva storica dell'approccio «a più livelli». Studi in onore di Remo Martini. Vol. II. A cura di R. Martini. Giffrè, 121-137. Milano, Italia.
11. Lazzarini, G., 2006. Etica e scenari di responsabilità sociale. Milano, Italia: FrancoAngeli.
12. Lazzaro, A., 2006. Volontariato e pubblica amministrazione: stato attuale e nuove prospettive. Giuffrè, Milano, Italia.
13. Malfer, L., 2011. Fattore 4. Uno slogan per la sostenibilità del welfare. Franco Angeli, Milano, Italia.
14. Magagnotti, P., 1995. Dalle nazioni alle regioni: riflessioni sui più recenti documenti politici Europei. Dalle nazioni alle regioni: solidarietà e sussidiarietà per la nuova Europa [argomenti e documenti]. A cura di R. Spiazzi e P. Magagnotti. Edizioni Studio Domenicano, 115-364. Bologna, Italia.
15. Minnerath, R., 2008. The fundamental principles of social doctrine. The issue of their interpretation. Pursuing the common good: how solidarity and subsidiarity can work together. Edited by Margaret S. Archer e Pierpaolo Donati, 45-56.
16. Papa, S., 2008. La sussidiarietà alla prova: i poteri sostitutivi nel nuovo ordinamento costituzionale. Giuffrè Editore, Milano, Italia.
17. Pizzanelli, G., 2010. La partecipazione dei privati alle decisioni pubbliche. Politiche ambientali e realizzazione delle grandi opere infrastrutturali. Giuffrè Editore, Milano.
18. Quadrio Curzio, A., 2002. Sussidiarietà e sviluppo: Paradigma per l'Europa e per Italia. Vita e Pensiero, Milano, Italia.
19. Röpke, W., 1992. The Social Crisis of Our Time. New Brunswick, Transaction Press, USA.
20. Sánchez Sorondo, M., 2008. Solidarity and subsidiarity as parts of justice and charity. Pursuing the common good: how solidarity and subsidiarity can work together. Edited by Margaret S. Archer e Pierpaolo Donati. The Pontifical Academy of Social Sciences, Vatican City.
21. Savarese, P., 2014. La sussidiarietà e il bene comune. Nuova Cultura, Roma, Italia.
22. Sirico, R. A., 2003. Sussidiarietà, società e diritti. Comprensione ed applicazione. Il principio di sussidiarietà: la difesa della persona umana. A cura di R. Sirico e D. Antiseri. Traduzione di F. Felice. Grand Rapids, Roma, Italia.

Данилюк Іван Васильович – спеціаліст «Політологія»
 Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
 Адреса: 76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
 E-mail: IvanDanyluk@gmail.com

Daniluk Ivan Vasyl'ovych – specialist «Politics»
 Vasyl Stefanyk subcarpathian national university
 Address: 57, Shevchenko Str., Ivano-Frankovsk, 76000, Ukraine
 E-mail: IvanDanyluk@gmail.com